

SAMSUN'DA TARİHİ İKİ ESER ve KİTABELERİ

Öğr. Gör. İhsan TERZİ*

KUYUMCULAR CAMİİ

Cami, Samsun'un Kale Mahallesi'nde⁽¹⁾ Bedesten denilen üstü açık çarşının⁽²⁾ başında, Namık Kemal Caddesinin sonunda yer alır. Kapısı üzerindeki arapça kitabeden İlhanlı hükümdarı Ebu Sait Bahadır Han'ın valisi Timurtaş Paşa⁽³⁾ devrinde H.723/M.1323 tarihinde⁽⁴⁾ yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapı günümüze ulaşmaya kadar birçok tamir, değişiklik ve ilâveler görmüştür⁽⁵⁾.

Plân : Bugünkü durumuyla bütün orijinalliğini kaybetmiş olan yapının plânı da oldukça değiştirilmiş gibi görünmektedir. Çok çarpık ve hiçbir özellik taşımayan gayri muntazam duvarların çevrelediği bir ibadet mekânı ile bunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilen bir minaresi bulunmaktadır.

(*) Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Resim - İş Bölümü.

- (1) Kale Mahallesi, adını aynı bölgede, 1086 yılında Danışmendliler tarafından yaptırılan, fakat günümüze hiçbir kalıntısı ulaşmayan kaleden alınmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Kâzım Dilçimen, **Canik Beyleri**, Sam. 1940, s. 15 ve dipnot 4.
- (2) Bu yanlış adlandırmaya Kâzım Dilçimen, "Samsun'da İlhanlılar Devrinde Kalma Bir Yazıt", 19 Mayıs Samsun Halkevi Dergisi, C. V, Sayı 55, Sam. 1941, s. 16 da şöyle değiniyor: "Mescit... bedestan denildiği halde üstü açık olan çarşının müntehasında ve son demir kapının sağ-ilerlisindedir".
- (3) Timurtaş Paşa'nın Samsun'la ilgisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mehmet Torun, **Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları**, İst. 1954, s. 18.
- (4) Alim Altaylı'nın yapılış tarihi olarak verdiği M. 1328 yılı yanlıştır. Bkz. Alim Altaylı, **Samsun Tarihi**, Sam. 1967, s. 16 da "hicri 723 yılında (1328) Mahmut Mevlevi oğlu Evhat tarafından yaptırılmıştır".
- (5) Tamir ile ilgili bkz. Kâzım Dilçimen, **Aynı Dergi**, s. 17 - 18, ilâvelerle ilgili K. Vehbi Gül, **Tarih Boyunca Samsun ve Samsun Belediyesi**, C. I, Ank. 1977, s. 5 de şöyle demektedir: "Bu eser 1968 - 70 yılları arasında halkın kurmuş olduğu bir dernek tarafından esaslı bir şekilde imar edilmiş, yanına ve üstüne ilâveler yapılmıştır."

Dış - İç Görünüş :

Yapının plânında olduğu gibidiş ve iç yüzeylerinde de özellik taşıyıcı hiçbir unsur görülmemektedir. Tamirler sırasında orijinal halini tamamen değiştirdiği anlaşılan yapının bugün için en önemli tarafı kapı üstüne yerleştirilmiş bulunan kitabesidir. Ayrıca, yapının bugünkü hacmine göre oldukça küçük yer kaplayan giriş önündeki kubbeli kısım ile bunun mihrap tarafına yerleştirilen beşik tonozlu kısmın orijinal olduğu sanılmaktadır. Yapı içindeki mihrap ile minber son restorasyondan sonra formikadan yapılmıştır.

Kitabe,

Birinci satır : Ammere hazâ el-mescidu'l-mübârek fi eyyâmü'l-devlet
İkinci Satır : Es-sultânü'l-azam Ebu Sa'id Hân halled-Allahu
Üçüncü satır : Sultânehu fi zemâni Noyan Timurtaş azze nasrehu
Dördüncü satır : Ez'afü'l-ubeyd Evhad Mahmudü'l-Mevlevî sene selâse ve
işrin seb'ami

Kitabenin Tercümesi :

Yediyüzyirmiüç yılında kulcağızların en zayıfı Mevlevî Mahmut Oğlu Evhat, Ebu Sait Han'ın devleti günlerinde - Allah Saltanatını payidar ede -ve Timurtaş Noyan zamanında -Allah aziz kıla yardım ede -bu mubarek mescidi iymar (inşa) etti.

HANÇERLİ CAMİİ

Cami, Samsun'un Hançerli Mahalesinde, Necip Bey Caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Kitabesinden, Samsun'da çıkan büyük bir yangın sonucunda yanan Cami'in yerine, Mehmet Reşit adında bir kişi tarafından H.1288/M.1871 yılında Şahbazzâde ünvanıyla anılan Bafralı bir mimara yaptırıldığı anlaşıyor.

Cami, Kırbaç Ali Vakfından olup, H.14 Nisan 1329 tarihinde Mazbut Vakıflar arasına alınmıştır⁽⁶⁾.

Yapı, 1938 depreminde tekrar yıkılmış ve aynı yerde daha büyük olarak yapılmıştır. Yeniden yapılan camide, eski cami minaresi olduğu gibi bırakılmıştır. Daha sonra 1964-1965 yılları arasında caminin kuzey cephesine iki katlı son cemaat yeri ilâve edilmiştir. Bunun giriş kapısı üzerinde bulunan mermer bir panoda "Hançerli Camii 1943" yazısı bulunmaktadır. Bu tarih, son cemaat yerinin değil, harimin son yapılış tarihidir. Dolayısıyla bu yazının harimin giriş kapısı üzerinde bulunması gerekir.

Binanın harim kısmı ve minaresi, taştan yapılmış olup, harim ve minare kaidesi sıvalıdır. Minarenin gövde ve yukarı kısmı, sıvasız ve muntazam yontulmuş kesme taşlardan yapılmıştır.

Son cemaat yeri, tuğladan yapılmış ve üzeri sıvanmıştır. Bunun örtüsü düz beton, hariminki ise ahşap ve kiremit örtülüdür.

Cami, temiz ve bakımlı olup ibadete açık tutulmaktadır.

Plân: Uzunlamasına dikdörtgen bir avlunun içine yerleştirilen ve caminin sadece batı duvarına dayalı kare kaideli minaresi avlu duvarına bitişiktir. 9x14 metre ölçülerindeki ana mekâna doğudan 4, batı, güney ve kuzeyden ikişer pencere açılmaktadır. Son cemaat yerinde ise doğu, batı ve kuzeyden girişin sağ ve solundan birer pencere açılmaktadır.

Genel Görünüş :

Harimin doğu, batı ve güney cepheleri dıştan sıvanmış olup ayrıca köşelerde kesme taş görünümündedir. Sıva ile yapılmış bordürler ise cepheleri yanlardan sınırlandırır. Bu hephelerin alt sırasındaki pencereler, dikdörtgen formda ve demir parmaklıklıdır. Bunların etrafı düz ve hafif çıkıntılı bir bordürle çevrelenmiştir. Üst sıra pencereler ise sivri kemerli ve bal peteği şeklinde alçı şebekelidir. Bu pencerelerin kemerlerini düz yüzeyli bir bordür, üzengi hizasına kadar kuşatır. Aynı bordür üzengi hizasından başlayarak yanlara döner. Bu bordür daha sonra pencereler arasında ve cephenin köşelerine kadar enine bir kuşak halinde uzanır. Bu kuşak da alt sıra pencerelerinin bordürlerinde olduğu gibi, cephe yüzeyinden taşkındır. Taşkın durumdaki ahşap saçakların altındaki duvarlardan çıkıntılı bir şerit binayı üç taraftan kuşatır.

(6) Samsun Vakıflar Bölge Müd. Vakıf Eski Eser Fişi Maz-But Hayrat Partisi Kütük No: 5.

Son cemaat yerinin köşelerinde de harimde olduğu gibi kesme taş izlenimini veren bordürler duvarlardan hafif çıkıntı yapar. Bunlar, ana mekân duvarlarındakilerden daha dardır. Caminin son cemaat yeri pencerelerinin ve giriş kapısının etrafını silmeler çevirir. Son cemaat yerinin ikinci katında kuzey-batı köşesinden girişi sağlayan dışa doğru çıkıntılı mimarî kısım, alttan iki beton ayakla taşınır.

Güney Cephesi : Bu cephenin alt sırasına, köşelere yakın, uzunlamasına ve dikdörtgen biçiminde iki pencere konmuştur. Bunların üstünde de iki tanesi alttakilerle aynı düşey doğrultuda ve bir tanesi de, mihrabın üzerine gelecek şekilde iki pencere arasına yerleştirilmiş, toplam üç pencere vardır.

Doğu Cephesi : Bu cephenin harim duvarında, güney cephesinin duvar yüzeyinde bulunan pencerelerle aynı özelliği taşıyan altlı-üstlü dörder pencere açılmıştır. Son cemaat yerinin doğu yüzünde: alt katta dar ve uzun, üst katta ise kareye yakın birer pencere vardır.

Batı Cephesi : Harimin minare ile güney duvarı arasındaki dış yüzünde, altlı-üstlü aynı düşey doğrultuda ikişer pencere vardır. Bunlar harimin güney yüzündeki pencerelerle aynı özellikleri taşırlar.

Son cemaat yerinin batı yüzünde, alt katta bir pencere vardır. Üst kata çıkışı, dıştan beton bir merdiven sağlar. Mekâna girmeden önce, dışarıya doğru çıkıntı meydana getiren ve iki yüzü pencerelerle teşkilatlanmış bir ön hazırlık bölümü yer alır.

Kuzey Cephesi : İki katlı son cemaat yeri bu cephededir. Cephenin tam ortasına dikdörtgen biçiminde bir kapı yerleştirilmiştir. Bu kapının her iki yanında, yerden biraz yüksekte başlayıp zemin kat çatısına kadar yükselen uzunlamasına dikdörtgen şeklinde demir parmaklıklı birer pencere yer alır. Üst katta ise ortadaki giriş kapısının tam üstüne gelecek şekilde yerleştirilmiş üç pencere vardır. Yine kuzey cephesinde, diğer pencerelerle uyum sağlamayan bir pencere daha vardır ki, üst kata dıştan çıkışı sağlayan merdiven boşluğunun tam üzerine rastlar.

Minare : Caminin batı cephesinde yer alan minare, dışa doğru taşkındır. Minare kaidesinin güney yüzünde, iptal edilmiş bir kapı vardır. Bu kapıya oniki basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Bu durum, H. 1288 de inşa edilen caminin namaz kılınan kısmının şimdiki seviyeden daha yüksek olduğu ve minareye çıkış kapısının da içeriye açıldığının izlenimini vermektedir.

Eserin yedi satırdan oluşan Osmanlıca kitabesi, minare kaidesinin dış yüzünde bulunan kapının sol üst yanında yer almaktadır. Bu kitabe yerinin caminin 1943 yılında yeniden inşası sırasında değiştirilmiş olabileceği düşünülebilir.

Yapı boyunca yükselen kare plânlı minare kaidesinde -basık bir küre şeklinde başlayıp gövdeye yükseldikçe incelen -pabuç bölümüne geçilir. Profil şeklindeki silindirik bilezik, pabuçtan gövdeye geçişi sağlar. Minarenin gövdesi, kesme taşlarla inşa edilmiş olup sade bir yüzeye sahiptir. Gövde üzerinde mazgal şeklinde üç pencere açıklığı vardır.

Minare gövdesi üstündeki bir bilezikten sonra şerefeye geçilir. Sekiz kenarlı bir korkulukla çevrilmiş olan şerefenin altında da, aralıklarla sıralanmış plâstik akant yaprakları şeklinde taş konsollar yer alır. Bunlar arasında kalan bölümlere de, iri birer kabara şeklinde görülen silindirik bloklar yerleştirilmiştir.

Şadırvan : Cami avlusunun kuzey-batısındadır. Moyazikten yapılmış olup altıgen şeklindedir. Üstündeki dilimli sivri kubbesi, hilâl ile sonuçlanır. Kubbenin eteğinde çokgen bir saçak vardır. Bu kısımlar kurşunla yapılmıştır.

Lâtin harfleriyle yazılmış bir yazı kuşağı, çatı kısmına yakın yerde başlayıp şadırvanı dolanır. Bu yazılarda, şadırvanın 1939 - 1940 da yapıldığı ve 20 - 12 - 1945'te de Yusuf Kıran tarafından tamir edildiği belirtilmektedir.

İç Görünüş :

Basık, sâde ve kemersiz bir kapıdan son cemaat yerine geçildiğinde aydınlık bir mekân ile karşılaşılır. Bu aydınlık görünümü kuzey ve güney yönünden ikişer, doğu ve batıdan da birer pencere sağlar. Alt katın örtüsü betondur. Üst kata, dışarıdan bir merdivenle çıkılabildiği gibi caminin kadınlar mahfelinden de geçilebilir.

Son cemaat yerinden harime şekilsiz, çift kanatlı bir kapıdan geçilir. Uzunlamasına dikdörtgen bir görünüm veren harimin beden duvarları taştan yapılmış olup, üzerleri sıvanıp boyanmıştır. Üstü düz, şekilsiz bir ahşap örtü ile örtülüdür. Ana mekân altlı - üstlü toplam, ondokuz pencere ile aydınlanır. Şekilleri dıştan görüldüğü gibidir. Sadece etraflarında bordür yoktur. İçte, bordürün yerini kalem işleri almıştır. Yakın zamanlarda harimin batı yönündeki duvar delinerek minareye bir kapı açılmıştır. Buraya, ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır.

Süsleme Özellikleri :

Yapı, Samsun'u en süslü camilerindendir. Ana mekânın içindeki pencerelerinin çevresi, kalem işi ile dekore edilmiştir. Alt sıradaki pencerelerin sağ ve solunda, sütun şeklinde enli bir çizgi, eşit aralıklarla dört daire ile kesilmiştir. Bunların üst kısımlarına ters "S" şeklini andıran, orta kısımda da palmet yapraklarına benzeyen bir motif konmuştur. Bunun bittiği yerden başlamak üzere, pencere lentosu boyuncâ devam eden "S" ve "C" şekillerinden meydana gelmiş bir kuşak vardır. Bu kuşak, orta kısma doğru daha da genişler ve ortada soyulmuş bir mısır koçanını andıran şekille kesilir. Üst sıradaki pencereler, dört taraftan süs kuşağı ile çevrilmiş olup şekiller daha da kalabalıktır. Bu şekiller, pencerenin üstünde, tam ortada açılmış kırmızı bir gül motifi ile son bulur. Alt sıradaki şekillerde kırmızının çeşitli tonları, az olmakla beraber kahverengi ve siyah renk kullanılmış, üstte ise bu renklere ek olarak az da olsa mavi ve yeşil renge de yer verilmiştir. Bu kalem işleri XX. yüzyılın ortalarında Samsun'da görülen son örneklerdir.

Üst sıradaki pencere aralarına yapılan koyu mavi renkli daire şeklindeki motiflerin içine, beyaz renkli kuzey-batı köşedeni başlamak üzere sıra ile Hasan, Osman, Ebubekir, Allah, Muhammed ve Hüseyin adları yazılmıştır.

Mihrap : Yakın bir zamanda yapılmıştır. Bu mihrap, harim ölçülerine göre büyük tutulmuş olup İleriye doğru çıkıntılıdır. Yağlıboya ile boyandığından hangi malzeme ile yapıldığı belli olmamaktadır. Mihrap nişinin içi, sıvalı taştan olup, bunu çevreleyen bordürle en üstte bulunan taç kısmının da altından yapıldığı söylenmektedir.

Mihrap nişinin içi, sade olup beyaz yağlıboya ile boyanmıştır. Niş çevreleyen profilli bordür ile mihrap kemeri arasında kalan boşluğun köşelerine birer kabara yerleştirilmiştir. Bu bordürü, üzeri rölyef halinde stilize çiçek motifleriyle doldurulmuş koyu yeşil renkli ikinci bir bordür çevirir. İki bordür arasına, üstte meydana gelen boşluğun içine bir âyet yerleştirilmiştir. İkinci bordürü, profilli ve sade üçüncü bir bordür çevirir. Bunun üstüne, yüksek kabartmalı stilize bitki motiflerinden meydana gelmiş bir taç yerleştirilmiştir.

Minber : Mihrabın sağ tarafında yer alan ahşap minber, sade, basit ve şekilsizdir. Harimin güney-doğu köşesine yerleştirilen ahşap kürsü yağlıboya ile boyanmıştır. Çokgen korkuluğunun üst kısmında ajur tekniği ile yapılmış izlenimini veren geometrik şekiller vardır.

Kitabe,

- 1 — Haŋerli câmi'bânîsi sâhib-i himmetin
Kabirini pür-nûr-ı rahmet eyleye Rabb-i mecîd
- 2 — Ezkazâ ihrâk-ı kabîrde bunca cevâmi'bu dahi
Müteharrîk olub cemâat kalmıştı nâ-ümîd
- 3 — Kâmeti der-i aliyye fi-il-asl Bafralı şöhereti Şehbâz-zâde
Bânî-i sâlis olub ol seîd
- 4 — Hasbet-en-lillâh fevkânî olarak eyledi binâ
Ki sâhib-i mâsivâdan kalbin etsin Hak mazhar-ı Cedîd
- 5 — Mevkiinde etti himmet Hacı Hâfız muhterem
Hak masûn etsin riyâdan ömrünü kılsın mezîd
- 6 — Nizâm-ı hüsn-i sa'yiyile tamâm oldu bi-kusûr
Harf-icevherdâr ile târhini yazdım müfid
- 7 — Eylesin Allâh ihsân ecrîni rûz-ı meâd
Ol ganî Mehmed Reşîd kıldı bu câyı ferîd
1288